

İÇ GÖÇÜN SONUÇLARI ve İŞGÜCÜNE ETKİLERİ

Halis BAŞEL*

ÖZET

Göç olgusunu bütün toplumlar farklı sebeplerle, farklı şekillerde ve farklı sonuçlarla veya benzer sebep ve sonuçlarla yaşamaktadırlar. Göçler sosyo-ekonomik, siyasi sebeplerle ortaya çıkarken, kaynağına göre farklılaşmaktadır. Kırsal ve kentsel kaynaklı göçlerin sebep ve sonuçları farklıdır. Kırdan kente göç sürecini yaşayan insanlar, zaman içerisinde kentsel davranış kalıplarını benimsemeye başlamıştır. Göç, ilk kuşaklardan son kuşağa kadar değişimi bünyesinde barındırmaktadır.

ABSTRACT

All societies experience the fact of migration with different or similar reasons, types and results. While the migration comes into being with socio-economic and political reasons, it differentiates according to its origins. The reasons and the results of the rural and urban originated migration are different. The migration includes the changing in its structure from the first generations to the last generations.

GİRİŞ

Tarih boyunca çok çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan göçler, ülkelerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı üzerinde büyük değişikliklere yol açan nüfus hareketleridir. Küçük bir coğrafya veya ülke içinde olmuş olsa dahi, göçle birlikte, tüm göç türleri ve özellikle de kırsal alanlardan kentsel alanlara yönelik göçlerle, birbirinden çok farklı özelliklere sahip iki nüfus kitlesi, sürekli etkileşim halinde bir arada yaşar hale gelmektedir.

Göç süreci sonunda, kentte kalış süresi arttıkça kentsel davranış ve kurallara uyum artmakta, çalışma hayatına intibak akraba ve hemşeri ekseninden kentsel formel yapılara doğru kaymaktadır.

Şüphesiz göç ister bireysel, ister kitlesel olarak yapılsın, ister geri dönmek ya da belirli bir süre sonra geriye dönme amacıyla yapılsın, ister uzak ister yakın mesafeli bir fiziki mekan değişikliği söz konusu olsun; her durumda asıl önemli olan husus göç olgusunun öncesinde, göç sürecinde ve devamında ve sonrasında ortaya çıkan çeşitli sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal sonuçlardır. Nitekim, göç olgusunun pek çok sosyal bilimin alanına girişi de bu yüzdendir.¹ Sosyal hareketlilik ve onunla ilgili sosyal süreç farklı çevrelerde farklı sonuçlar² vermekte her toplumda, her kentte, kentin ve toplumun kendi özel yapısı ve sosyal bileşenlerinin farklılığı bu sonucu özelleştirmektedir.

Kente göçten sonra kırsal kesimdeki akrabalık ilişkileri, sanayileşmiş kentte devam etmekte; ama bu ilişkilerin fonksiyonları değişmektedir.³ Batı'da işçi aileleri çevresinde kırsal kesimden göç sonrasında, yeni bir çevreye uyum, değerlerde ve davranışlarda devamlılık ve istikrar konusunda akrabalık grubunun ne kadar aktif bir role sahip olduğu çeşitli çalışmalarla gösterilmiştir. Hatta, bazıları akrabalık ilişkilerinin zayıflamak şöyle dursun, üyeler üzerinde daha aktif bir kontrol görevini üstlendiğini söylemişlerdir. Ailenin kente daha önce gelmiş üyeleri yeni gelenlere bazen eğitim imkanlarının sağlanmasında, bazen konut ve iş temini konusunda yardımcı olmakta, ayrıca zor zamanlarda onlara maddi-manevi destek de sağlamaktadır. Öte yandan, çalışanların aynı çevreden gelmiş olmalarının iş barışı üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Öyle ki, iç çatışma yaşanmamakta, iş barışı rahatlıkla temin edilmektedir.⁴ Ayrıca, böylesi bir çalışan kompozisyonunun aynı zamanda verimliliği artıracağı öngörülmektedir. İşveren için bu tür çalışanlar yedek işçi deposu anlamına da gelmektedir. Kente ilk göçenlerin yaptıkları ilk iş, daha önce göç eden akraba ya da tanıdıklarına, iş için başvurmak olmaktadır.

¹ M. Fikret Gezgin, *İşgücü Göçü ve Avusturya'daki Türk İşçileri*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını No:546, 1994, s.16.

² Rene Köniç, *Günümüz Sosyolojisi*, Çev. Battal İnandı, İzmir: Akademi Kitabevi, 1994, s.74.

³ Ümit Meriç Yazan, "Avrupa'da Aile Sosyolojisi Araştırmaları ve Ülkemiz İçin Bazı Teklifler", *Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Aile Sempozyumu*, İstanbul: M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yayını No:6, 1991, s. 56.

⁴ A.e., s.61.

İlk işin bulunmasında genellikle enformel yöntemlere başvurulmaktadır.⁵ Türkiye gibi bazı ülkelerde aktif olarak işleyen bir iş bulma örgütü kurulamaması ve iş bulma örgütlerin bürokratik hantallığından dolayı uzun zaman alan iş bulma süreci bu hususu daha belirgin bir getirmektedir..

Diğer taraftan, göç sonucunda gelişmiş ülkelerde, kırsal alandan ve dışarıdan alınan göçler sonucunda aşırı kalabalıklaşan kent merkezleri, yoksulların yaşadığı mekanlar iş merkezlerine dönüşürken, yüksek gelirli evlerini, kentlerin çevrelerine ya da kent civarına taşımışlardır.⁶

Az gelişmiş ülkelerde ise, göç nedeniyle kent nüfuslarındaki artışlar doğal nüfus artış oranının oldukça üzerinde gerçekleşmiş ve ülkede benzeri olmayan büyük kentler ortaya çıkmıştır. Bu, ülkelerde göç, kentlerin iş ve istihdam sağlayan merkezler olmasından kaynaklanan çekme etkisinden çok, köylülerin kırsal alanlardan itilmesiyle gerçekleşmiştir. Türkiye’de de II. Dünya Savaşı sonrası kalkınma stratejisi olarak, tarımın modernleşmesi ve ihracata dönük üretim için büyük işletmelere öncelik verilmesi bir göç süreci yaratmıştır.⁷

Göçler, göç alan yerlerin massedebileceğinden fazla olursa, ekonomi, işgücü ve insanlar üzerinde belirsizlik ve istikrarsızlık unsuru olmaktadır. Sonuçlarını kesin şekilde ifade edip, tahmin etmek mümkün olmamaktadır. Göç, göç alan yerleri, göçe aktif olarak katılan bireyleri ve göç veren yerleri farklı biçimde etkilemektedir.

1. GÖÇ ALAN YERLER BAKIMINDAN

Göç alan yerler bakımından en önemli etki, yerleşim yerinin coğrafi alanının büyümesi, buradaki nüfus büyüklüğünün ve niteliğinin değişikliğe uğramasıdır. Bu anlamda düzenli ya da düzensiz bir kentleşme olgusunun yaşanmasıdır.

⁵ Ayşe Ayata, “Geleneksel ve Modern Dayanışma”, **Dünya’da ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler**, C.I, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 3-5 Kasım 1993, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını No:III, 1994, s.328.

⁶ Oya Köymen, “Bazı İçgöç Verileri”, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Ed. Oya Baydar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 1998, 261.

⁷ A.e., s.261.

Kentleşme konusu, göç olgusuyla iç içe girmiş bir konudur. Göçün genel ve en bilinen sonuçlarından biri, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelerdeki kentleşmenin aksine, tek merkezli bir kentleşme olgusunu ortaya çıkarmasıdır.

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın sağlanması hedefi göçün sosyal ve çevresel etkileri göz ardı edilmesine yol açmıştır. Bu etkinin sonucu olarak bu gelişmelerin yaşandığı kentsel mekanlardaki insanlarda kendi problemleriyle baş başa kalmıştır.⁸ Kentleşmenin mekansal yerleşim olarak kabul edilmesi sonucu, Türkiye’de, göçün temel sonuçlarından biri olan ve konut sorununu geçici veya kalıcı olarak çözen gecekonduların önlenmesi kentleşme olarak algılanmış, bu algılama sonucu olarak, yöneticiler ve plancılar sürekli mekansal düzenlemeler yapmak ve geliştirmekle uğraşmışlardır.⁹ Göçe bağlı kentleşmenin yaygın olduğu ülkelerde kentleşme sorunu sadece mekansal düzensizlik ve kentsel tesislerin ve alt yapının tamamlanması olarak algılandığından, bu sorunun insani, eğitim ve iş imkanları yönü hep göz ardı edilmiştir. Gecekondular ve yaşayanları bir bütün olarak varlıklarını sürdürme gelmişlerdir.

1.1. Göç ve Kentleşme Sorunu

Kentleşme dar anlamıyla kentlerde yaşayan nüfusun ve kent sayısının artmasıdır. Geniş anlamıyla kentleşme ise “sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci”dir.¹⁰ Endüstriyel büyümenin yoğun olduğu alanların işgücü talepleri, kentleşmenin ana kaynağını ve aynı zamanda göç hareketlerinin başlatıcısı olmuştur.

Modern sanayi toplumu kent toplumudur. Bu nedenle, modern toplumlar için niteliksel ve niceliksel olarak kentleşme vazgeçilmezlerdendir. Nüfusun büyük bölümü dünyanın doğusunda da batısında da gelişmiş ekonomilerde de kentlerde yaşar, çalışır ve

⁸ Sabine U. O’Hara, “Community Based Urban Development: A Strategy for Improving Social Sustainability”, **International Journal of Social Economics**, v.26, n.10/11, 1999, p.1328.

⁹ Tansı Şenyapılı, **Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu**, Ankara: ODTÜ Yayını, 1978, s.2.

¹⁰ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, Ankara: İmge Yayınları, 1993, s.19.

hayatını geçirir. Kent büyümelerinin sanayileşme ve nüfus artışı ile bağlantılı olduğu açıktır. Fakat, bu hususlar arasında basit doğrudan bir ilişki yoktur ve kentleşme üç şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar:¹¹

İlk olarak bir ülkede büyük nüfus artışlarına gerek olmadan bir kentin nüfusu artabilmektedir. Nitekim, 1650–1750 döneminde sanayileşme sonucu Londra'nın nüfusu iç göçlerle artmış, İngiltere nüfusunun %11 kadarı Londra'da yaşamaya başlamıştır. İkinci olarak, endüstriyel gelişme kentleşme için bir ön koşul değildir. Çoğu üçüncü dünya ülkesinin kentleri ulusal endüstriyel büyümeden bağımsız büyümüşlerdir. Üçüncü olarak, endüstriyel karakterden bağımsız olarak büyüyen kentler de vardır. Örneğin, siyasi ve idari merkezler gibi yerler de birinci derecede büyümüşlerdir. Bütün bu sınıflandırmalara rağmen, kentleşme ile endüstriyel büyüme arasında doğru orantılı bir ilişki vardır.

Diğer yandan, kentleşme çeşitli yönleri olan bir olgudur. Kentleşme olgusunun idari–demografik, sosyo–ekonomik ve kültürel bakımdan olmak üzere iki ayrı tasnifi yapılmaktadır. İdari–demografik açıdan: Belli bir nüfus cesametine ulaşan yerleşme birimi; sosyo–ekonomik ve kültürel açıdan: Sosyal hayatın mesleklere, işbölümüne, farklı kültür gruplarına göre organize edildiği, kurumlaşmaların yoğunluk kazandığı, karmaşık insan ilişkilerinin bütün günlük yaşayışı etkilediği yerleşme merkezi olarak tanımlanmaktadır.¹² Göçle birlikte bazı yerler nüfus büyüklüğü açısından kent, idari yönden kent kavramının kapsamına girmekle birlikte, birçok kent kontrolsüz artan nüfus yüzünden bir sorunlar yumağı haline gelmektedir. İdari yönden kent haline geliş sosyo–ekonomik ve kültürel açıdan kentleşmeyi beraberinde getirememekte, sosyalleşme ile birlikte işgücünün tarım dışı sanayi ve hizmet sektörleri yanında marjinal kesime kaydığı görülmektedir.

Kentleşme, hem kırsal bir toplumun kentsel bir topluma dönüşme süreci, hem de kentsel mekanın ve toplumsal pratiğin değişme ve evrimleşme sürecidir.¹³ “İç göçün modern toplumlardaki etkisi kültürün

¹¹ Andrew Webster, **Introduction to the Sociology of Development**, 2.bs., Hong Kong: Macmillan Education Ltd., 1990, s.107–108.

¹² İhsan Sezal, **Şehirleşme**, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992, s.22.

¹³ Barlas Tolan, **Toplum Bilimlerine Giriş**, 4.bs., Ankara: Murat ve Adım Yayınları, 1996, s.161–162.

kentleşmesi olmuştur. Kentsel düşünme ve hareket tarzları, kentsel sosyal ilişkiler ve yapılar ile artan sayıdaki ikincil birlikler zamanla daha çok nüfusu yığınlar halinde kentlere çekmiştir. Kentsel aileler kırsal ailelerden daha küçüktür. Kentsel doğum oranları kırdan düşüktür. Nüfus daha çok kentlileştikçe erkeklerin sayısı kadınların sayısından biraz daha fazla olmaktadır. Sağlık, eğitim, ve dinlenme, kültürel etkinlikler kişiler için daha kolay hale gelmektedir.”¹⁴

Kır–kent farkını oluşturan faktörler; alan ve nüfus sayısı artması, üretim, tüketim ilişkilerinin devingenliği ve sürekli değişmesi, bireylerin sayısı ve yapısının da sürekli değişmesidir. İşgücünün tarım dışı sektörlerle kayması, işbölümü ve uzmanlaşmanın yaygınlığı yanında gittikçe karmaşık olması, homojen değil heterojen bir toplum yapısına sahip olması gibi özellikler kentin kırdan farkını ifade eder.¹⁵ Bu farklar yanında, sosyal yapının kırdan tamamen farklı olması, göç edenlerin karşılaşacağı topluma uyumunu güçleştirmekte ve bazen toplumsal bir yabancılaşma yaratabilmektedir.

Kentleşme, ilişkilerde ve değer hükümlerinde ve yaşam tarzında önemli bir dönüşümdür.¹⁶ Ayrıca, kentleşmeyle birlikte nüfusun mesleki mevkileri ve iktisadi faaliyet kollarında değişmeler yaşanmaktadır. Mesleki mevkileri bakımından kentli nüfus içinde ücretlilerin oranı artarken, ücretsiz aile işçilerinin sayısı azalmaktadır.

Konu sektörler bakımından ele alındığında, kentlerin sanayileşme ile olan bağının yadsınamaz bir gerçek olduğu görülmektedir. Sanayileşmeyle birlikte kentlerin temel özelliği, sanayi merkezleri haline gelmeleri, sanayi kentlerinin bütün dünyada yaygınlaşmasıdır. Göç sonucunda yaşanan kentleşmeyle birlikte, toplumda tarımsal kimlikten sanayi kimliğine bir geçiş yaşanmaktadır.

Diğer bir husus ise, kentleşmenin salt bir nüfus birikmesi olarak algılanamayacağıdır. Kentleşme fiziki, sosyal yapı ve bu sosyal yapı içerisinde kendine has ekonomik ilişkilerinin farklılığıyla bir bütündür. Salt sayısal ağırlık değil, aynı zamanda nitelik içeren bir kavramdır.

¹⁴ Joseph Fichter, **Sosyoloji Nedir?**, Çev. Nilgün Çelebi, 2.bs., Ankara: Atilla Kitabevi, 1994, s.156.

¹⁵ Birsan Gökçe, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, Ankara: Savaş Yayınevi, 1996, s.69.

¹⁶ Mustafa Erkal, Burhan Baloğlu, Filiz Baloğlu, “Şehirleşme Maddesi”, **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul: Der Yayınları, 1997.

Kentleşmenin yarattığı avantajların yanında, sakıncaları da önemli bir yer tutmaktadır. Bu sakıncalar aşağıdaki gibi sıralanabilir:¹⁷

a) Metropol alanlarda ve büyük kentlerde arsaların, meskenin, kamu hizmetlerinin, mahalli ulaştırmanın pahalı oluşu yaşam şartlarını güçleştirmekte ve vergi yükünü arttırmaktadır. Bunların sonucu olarak hayat şartları kötüleşmekte, sosyal çevre bozulmakta (aşırı kalabalık gecekondular, suçluluk) ve kamu hizmetleri kalkınmaya ayak uyduramamaktadır.

b) Gelişmekte olan bölgeler dışındaki yerlerin kültürel bakımdan da geri kalması, ekonominin modern ve geri sektörleri arasında gibi farklar oluşturmaktadır. Bu farklar dengeli gelişme hareketini tehlikeye sokmaktadır.

Bu bağlamda, ekonomik ve kültürel farkların oluşması, çok hızlı bir şekilde kabuk değiştiren toplumsal ve ekonomik yaşam yeni değerler ve yeni yaşam biçimleri, Türkiye’de kentleri, özellikle, ekonomik ve sosyal bakımdan geri kalmış kırsal bölgelerde yaşayanlar için cazibe merkezi haline getirmiştir.¹⁸

“Göçün birey üzerindeki etkisi sosyal durumlara göre değişmektedir. Hiçbir göçmen yeni çevresinde kendini tümüyle yabancı bulmaz. Göçmenler genellikle “kendi cinsinden” olanların bulunduğu yerlere giderler. Bu sebeple kentsel komşuluklarda etnik, dini veya benzer diğer ortaklıklar oldukça etkilidir. En açık toplumlarda bile göçmenlerin genel nüfusa özümsetilebilmesi için iki veya daha çok kuşağın geçmesi gerekir. Özümseme sürecinin ilk aşamalarında göçmen genellikle marjinal bir kişidir. Ama hiçbir zaman ne yeni ne de eski çevresine tümüyle yabancıdır.”¹⁹ Bu durumun yarattığı değişim kentsel alanların varoşlarında farklı davranış kalıplarının ve yaşam biçimlerinin kabul görmesine sebep olmuştur. Göç edenlerin sayısı belli bir sayıyı aştıktan sonra göç edenler yeni çevresine değil, tam aksine çevre ona uyum sağlamaya çalışmaktadır.²⁰

¹⁷ Peter Self, “Planlama Mekanizması, Sanayinin Kuruluş Yeri ve Yeni Şehirler”, **Yedinci İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları**, 11–13 Kasım 1964, Ankara: İskan ve Şehircilik Derneği Yayını No:2, 1964, s.48.

¹⁸ Nurcan Özkaplan, **Çalışma Ekonomisi**, İstanbul: Kavram Yayınları, 1993, s.83.

¹⁹ Fichter, **a.g.e.**, s.157.

²⁰ König, **a.g.e.**, s.73.

Büyükşehirler, kendine özgü yeni yaşam biçimlerini geliştirmiş ve bu yaşam biçimlerini göç edenlere de empoze etmiştir. Fakat, bu davranış kalıpları kentin kısa sürede kentlileştiremeyeceği bir göç akını karşısında yetersiz kalmış ve göç edenler kendi yaşam tarzları ve davranış biçimleriyle göç etmişlerdir. Bu durumda, göç eden bireyler ayrıldığı yerdeki yaşam biçimini ve davranış örüntülerini değiştirmemekte ve kendisini yeni geldiği kentte yabancı görmemekte dolayısıyla da onun davranış kalıplarına ve yaşam tarzına uyma yönünde bir çabaya girmemektedir.

1.2. Çevre Sorunları

Kentleşmenin sonucunda su, hava ve toprağın kirletilmesi sebebiyle çevre ile insan arasındaki uyum bozulmuştur. Bu uyum bozukluğu sonucu, insanlar açısından, kişilerin fiziki ve ruhi sağlıkları bozulmakta; çevre açısından ise, bitki alanı daralmakta, ormanlar gerilemekte, bazı hayvan türleri büyük zarar görmektedir.²¹ Genel kabul gören bir etki olarak nüfus artışı ve diğer etkenler sebebiyle yaşanan sağlıksız kentleşme, çevreyi olumsuz etkilemektedir. Bu etki kendisini su, hava ve toprak üzerinde geri dönüşü imkansız tahribatlar şeklinde göstermektedir. Hızlı ve çarpık kentleşme yanında kontrolsüz sanayileşme ve ekonomik gelişme istenmeyen fakat, boyutları giderek artan, önlem alınmazsa da giderek artacak bir eğilime sahip olan hava, su ve toprak kirlenmeleri ile gürültü kirliliği ve erozyon gibi çevre sorunlarını oluşturarak doğal dengelerin bozulmasına yol açmaktadır.²²

Nüfusun şehir bölgelerine yığılması, halihazırda bu çevrelerin insan faaliyetlerinden doğan atık ve emisyonu kaldırabilme yeteneğini boğmaktadır.²³ İnsanın yaşadığı doğal ortamı etkilemesi eskiden beri gelen bir olgu olmasına rağmen, özellikle, 1960’lardan itibaren sadece kirlilik değil, kimyasal dengeyi bozacak kadar bir teknolojik gelişmenin yaşanması çevre sorunlarını ağırlaştırmıştır.

²¹ Sulhi Dönmezer, **Sosyoloji**, İstanbul: Beta Yayınları, 1990, s.95–96.

²² Seval Kutlu Akal, Ayşe Elmacı, Fatma Payan: “Kentleşmenin Ekolojik Sisteme ve Çevreye Etkileri ile Çözüm Önerileri”, **Kent ve İnsan**, Ed. İzzet Öztürk, Mustafa Aykaç, Ahmet Ekerim, C.1, Kent Yönetimi ve Çevre Sorunları Sempozyumu’99, 17–19 Şubat 1999, İstanbul: İBB İSTAÇ Yayını No:6/1, 1999, s.107.

²³ P.S. Ramakrishnan, “Ecology, Economics and Ethics: Some Key Issues Relevant to Natural Resource Management in Developing Countries”, **International Journal of Social Economics**, v.25, n.2/3/4, 1998, p.209.

Bunun yanında günlük hayatta özellikle hızlı ve çarpık kentleşmede karşılaşılan temel dengesizlik alanları şu şekilde sıralanabilir;²⁴

a) Aşırı büyümeye bağlı ulaşım güclüğü, transit yollarda gürültü kirliliği, merkezlerde trafik sıkışıklığı ve egzoz gazı kirlenmesi,

b) Aşırı kentleşmenin yaşanması sonucu yeterli konut yaratılamaması, yaratılanların da sağlıklı ve kent planlamasına uygun yapılamaması, diğer bir ifadeyle, gecekondular sorunu,

c) Aşırı yığılma nedeniyle kentsel alt yapıların tamamlanamaması ve yerel yönetimlerin gerekli mali ve idari olanaklarla birlikte yasal düzenlemelerden yoksun olması,

d) Kontrolsüz yapılaşma ve arsa fiyatlarının yüksekliği nedeniyle kentsel yeşil alanların özellikle gecekondular semtlerinde hiç olmaması ve yeşilin tahrip edilmesi,

e) Kentlerin içme suyu havzalarının korunamamasından kaynaklanan içme ve temizlik için gerekli suyun temin edilememesi ve kentsel altyapının pahalı oluşu,

f) Aşırı büyümeden kaynaklanan ulaşım sorununun sonucu olarak insanların yaşadığı büyük vakit kayıpları, yollarda tükenen yaşam.

Kentleşme olgusu yalnızca yukarıdaki sorunları yaratmakla kalmaz, çöp sorunu, susuzluk ve susuzluktan kaynaklanan sağlık sorunları, kentlerin doğal yapı ve peyzaj güzelliklerinin bozulması, yapılan yoğun konutlardan dolayı kent halkı için gerekli olan yeşil alanların, gezinti yollarının, çocuk bahçelerinin, park ve bahçelerin yapılamaması sorunlarını da bünyesinde taşır.²⁵

²⁴ Akal, Elmacı, Payan, a.g.e., s.108-112.

²⁵ A.e., s.112.

2. GÖÇ EDENLER BAKIMINDAN

Göçün önemi, büyüklüğüyle birlikte toplumsal ilişkilerde ve bireysel davranışlarda önemli değişiklikler meydana getirmesindedir. Göçün önemini sonuçlarıyla belirten ve vurgulayanlar, onun yarattığı değişimi şöyle anlatmaktadırlar:

“Büyük bir kent ya da endüstri bölgesine göç... bunların (göç edenlerin), eski alevleri ile olan ilişkilerinin kesilmesine neden olmaktadır. Böylece bu insanlar sadece bir mekan değil, aynı zamanda toplumsal bir çevre değişikliğine de konu olmaktadır. Göç edenlerin büyük bir bölümü, bu koşullar altında fabrika işçisi olmaktadır. Tarımsal faaliyet yerine makine başında çalışma, köy evi yerine, kentleşmiş bir bölge ya da büyük bir kentin kocaman bir binasında kiracı sıfatıyla oturma, çeşitli ayni yardımların kesilmesi ve salt gündeliğe dayanan özdeksel bir yaşamın sürdürülmesi gibi olaylar, çok derinlere kadar işleyen toplumsal değişikliklerdir.”²⁶

Modernleşme teorisine göre kent merkezi, nüfus büyümesi, hareketliliğin, bütünleşmenin geometrik yeridir. Kentlerde birbirlerini tamamlayan bir biçimde yaşayan insanlar her birinin ideallerine, arzularına ve ilgilerine yer vermek ihtiyacından dolayı yeni yaşam stilleri oluştururlar.²⁷ Bu yaşam stilleri göç eden insanların değil, göçer maruz kalan yer sakinlerinin de tahmin edemeyeceği bir mecrada seyretmiş, göçler, yeni davranış kalıpları, yeni idealler ve yeni hayaller üretmiştir. Üretilen bu yeni hedeflere ulaşmak için artık birey daha fazla çalışmak, gayret sarf etmek ve gerektiğinde daha fazla taviz vermek, yerleşik değerlerinden ve daha önceden elde ettiği sosyal bilgiler ve davranışlardan bazıalarını unutmak, bazıalarını revize etmek durumunda kalmıştır. Kente hakim olan ikincil ilişkiler düzenini kavramak elbette güç olmuştur. Fakat, Türkiye gibi gecekondular problemiyle uğraşan ülkelerin gecekondular vatandaşları, ikincil ilişkileri sadece iş yerlerinde kullanmak gibi ayrıcalığa ve kendi açılarından kolaylığa ve lükse sahip olarak hayatlarını devam ettirmektedir.

²⁶ Hans Freyer, **Sosyolojiye Giriş**, Çev., Nermin Abadan, Ankara: SBF Yayını No:165-167, 1963, s.157. Aktaran: Sami Güven, **Dış Göç ve İşçi Yatırım Ortaklıkları**, Ankara: TODAİE Yayını No:168, 1977, s.15.

²⁷ Webster, a.g.e., s.108.

2.1. Kentlileşme Sorunu

Göçün sosyal yönüyle tanımlanması, “kişileri yeni bir topluluğa götüren dolayısıyla yeniden uyum sorunlarıyla karşı karşıya bırakan bir yer değiştirme”²⁸ olup, bu, göçün sosyal bilimler açısından önemini oluşturmaktadır.

Kentlileşme ise, kentleşme sonucunda, toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması sürecidir.²⁹ Kentlileşmenin, kentleşmeden farkının belirtilmesi için gerekli unsur, iki kavram arasındaki farkların ortaya konmasıdır. Bu bakımdan, kentleşme, “Bir ülkede, tarımsal olmayan üretimin görece ağırlık kazanmasına koşut bir biçimde, kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sürecini doğuran nüfus birikimi olayı”³⁰ olarak tanımlanırken; kentlileşme, “Kırda çözülme ve kentte yoğunlaşma nedeniyle, kırdan kente göçen nüfusun ekonomik ve sosyal bakımlardan, kıran özelliklerinden arınarak kentin özelliklerini kazanma süreci”³¹ olarak tanımlanabilir. Bu tanımlar kentleşmenin bir nicelik, kentlileşmenin ise nitelik olayı olduğunu gösterir. Fakat, çeşitli yazılarda bu iki farklı tanım, kentleşme tanımı içinde ele alınmakta ve bir bütün olarak incelenmektedir.

İnsanların göçü, özellikle kitleler halinde olanları, bazen ansızın, düzensiz aralıklarla, değişik nedenlerle ortaya çıkmış ve toplumların demografik yapıları yanında kültürel rengini de değiştirmiştir. Bir yerleşim biriminin yerli nüfusunun, adet ve toplumsal uygulamalarının geniş ölçüde göç edenlerinkinin yerine geçtiği kabul edilmektedir.³² “Göçün en belirgin etkisi, birincil ilişkileri (cemaat) parçalamasıdır. Birincil ilişkilerin hakim olduğu bir topluluktan, büyük bir kente göç eden birey, insanlar arasındaki ilişkilerin ussal ve salt kişisel çıkarlara bağlı olarak oluştuğu ve işlevsel belirginliğin egemen olduğu, diğer bir

²⁸ İlhan Tekeli, “Türkiye’de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi”, **Türkiye’de İçgöç**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 1998, s.10.

²⁹ Ruşen Keleş, **Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, Ankara: Gerçek Yayınları, 1983, s.71.

³⁰ Kemal Kartal, “Kentlileşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti”, **Amme İdaresi Dergisi**, C.16, S.4., Aralık 1983, s.94.

³¹ A.e., s.95.

³² George A. Lundberg, Clarence C. Schrag, Otto N. Larsen, **Sosyoloji**, Çev. Özer Ozankaya, Ülker Gürkan, C.II, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını No:20, 1970, s.16-17.

anlatımla tali ilişkilerin hakim olduğu değişik bir toplum hayatı içine girmektedir.”³³

İşte bu süreçte kente göçen köylüler zaman içinde kentlileşmekte, kente özgü davranış ve yapıları benimsemektedir. Fakat, bu süreç hemen gerçekleşmemekte, zaman içerisinde uzun bir geçiş döneminden sonra olgunlaşmaktadır.

Kentlileşmenin iki yönü bulunmaktadır;³⁴

a) Ekonomik yönü: Ekonomik bakımdan kentlileşme, kişinin geçimini tamamen kentte ya da kente özgü işlerde sağlamasıdır. Burada kır ve kent kaynaklarını kullanım, kırdan ve kentte mülkiyet elde etme ve mülkiyeti elden çıkarma ve kırdan kente ve kentten kıra kaynak aktarma biçimleri ekonomik değişimin yönünü gösterir.

b) Sosyal yönü: Sosyal bakımdan kentlileşme, kır kökenli insanların çeşitli konularda kente özgü tavır ve davranış biçimlerini, sosyal ve tinsel değer yargılarını benimsemesidir. Kentte kalış süresine göre sosyal ve tinsel değerler düzeninde, çeşitli davranış ve tavırlarda çözülme, dışlama ve özümseme biçim ve dereceleri kentleşmenin sosyal yönünü gösterir.

Göç edenler yerleşme, iş bulma ve kentte varolmayla ilgili problemlerini kendi çabalarıyla ve tesadüflerle çözmek durumunda kalmaktadırlar. Bu nedenle özellikle düşük gelir gruplarında akrabalık, hemşerilik, komşuluk ilişkileri gibi birincil ilişkiler sürmektedir.³⁵ Kırdan kente göç edenlerin kente uyum sağlayacak donanımları (eğitim, uzmanlaşma, işbölümü, barınma imkanı) olmadığı gibi, göç ettikleri yaşam alanlarını tanımamakta ve bir uyum sorunu yaşamaktadırlar. Bu nedenle göç edenler kendi uyum stratejilerini de oluşturmak zorunda kalmaktadır. Bu süreçte çeşitli şekillerde etkili olan patronaj ilişkisi oluşturmaktadır. Bu ilişki içinde patronaj, onlara, çeşitli ekonomik, sosyal, siyasal faydalar sağlamıştır. Bu ilişkinin ilk aşaması, ailenin en yaşlısı başkanlığında aile-akraba işbirliği; ikincisi, kente daha önce yerleşmiş daha kapsamlı ve örgütlü patronlar ve hemşerilerden

³³ Güven, **Dış Göç ve İşçi** ..., s.15.

³⁴ Kartal, “Kentlileşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti”, s.92-95.

³⁵ TÜSİAD, **Türkiye’nin Fırsat Penceresi: Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri**, İstanbul: TÜSİAD Yayını No:T/99-1-251, 1999, s.127.

oluşabilen bir patronaj; üçüncüsü ise, siyasal parti temsilcileri aracılığıyla daha geniş kapsamlı siyasal parti patronajı ve nihayet Türkiye’de yaşanan siyasal tıkanma neticesinde yaşanan cemaat patronajı oluşturmaktadır.³⁶ Bu süreçler zamanla ihtiyaca cevap veremedikleri hallerde yerlerini diğerine bırakarak ya silinmişler ya da etkileri zayıflayarak devam etmiştir.

Aşağıdaki tabloda kentlileşme süreci görülmektedir. Kır insanından kent insanına dönüşümün ara döneminde, kentlileşme çabası içindeki insanların hem kır hem de kent insanı özelliklerini bir arada; fakat, kişiden kişiye, eğitim durumuna, ve kentte kalış sürecine bağlı olarak farklı oranlarda bulundurulur.

Tablo-1: Kır İnsanı, Kentlileşen İnsan ve Kent İnsanı Ekonomik ve Öğelerindeki Değişmeler

Mekana göre insan	Ekonomik mekan	Sosyal mekan
Kır insanı	Kır ekonomik değerleri	Kır sosyal değerleri
Geçiş insanı (Kentlileşen insan)	Kır ekonomik değerleri Kent ekonomik değerleri	Kır sosyal değerleri Kent sosyal değerleri
Kent insanı (Kentlileşmiş insan)	Kent ekonomik değerleri	Kent sosyal değerleri

Kaynak: Kemal Kartal, “Kentlileşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti” Amme İdaresi Dergisi, TODAİE Yayını, C.16, S.4., Aralık 1983, s.94.

“Kente gelen kişi kırsal alanla bütün bağlarını kopartmasa bile artık kentlidir. Çeşitli konulardaki düşünce ve davranışları değişmektedir. Yeni bir çevreye girmekte, yeni bir toplumsal konum ve statü elde etmektedir. Kente göç, bireyin çevresini değiştirmesine, yeni ve daha üst bir sosyal statü kazanmasına, meslek ve gelir düzeyinde değişikliğe, yani onun yaşadığı tüm toplumsal ilişkilerinde değişimlere bireysel ilişkilerinde farklılaşmalara yol açmaktadır. Kentlileşme olarak tanımlanan bireyin değer ve tutumları iki aşamada değişime uğramaktadır. Kentsel ortamda önce geleneksel tutum ve eski alışkanlıklar etkisini yitirmekte, ikinci aşamada ise, yeni kültür ve

³⁶ Mübeccel Kiray, **Kentleşme Yazıları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998, s.185–187.

ortamındaki davranış kalıplarını ve tutumları öğrenip benimsemektedir. Kentlileşme bu açıdan kentleşmenin toplum içinde en somut değişme olması yanında bireydeki en önemli değişmeyi göstermektedir.”³⁷

Köyden kente daha iyi iş, daha iyi ev, daha iyi sosyal ve kültürel çevre edinmek için göç edenler, kentlerin bu oranda göçe hazır olmayan sosyal alt-yapısında bu özlemlerini gerçekleştirecek araçları bulamamaktadırlar. Bunun sonucu olarak kentleşme ve kentlileşme gerçekleşmemektedir. Diğer bir ifade ile ne tam köylü ne de tam kentli olabilen göç edenler, anomi ve yabancılaşma olasılığı ile karşı karşıya kalmaktadırlar.³⁸ Kırsal alandan gelenler kentleşme süreci içinde yeni toplumsal ilişkilerin etkisi altına girmektedir. Köyden kente olan demografik hareketlilik, kent dediğimiz fiziki mekanın oluşmasını sağlasa bile; bu hareketliliğin sujisi olan insan eğer, yaşam şekline yabancı kalırsa, köylü kimliğini sadece kente taşımış olmaktadır.³⁹

2.2. Sosyal Yapı Değişmeleri

Göçün önemli bir sonucu da bireysel değişmelerin yanında bireyin yaşadığı sosyal çevrenin de değişmesi ve yeni bir ilişkiler ve sosyal roller içinde kendisini bulmasıdır. Bu sosyal etkiler daha çok aile üzerinde etkisini göstermektedir. Yapılan bütün alan araştırmaları, göçle birlikte geleneksel köy toplumunun yapısı olarak kabul edilen geniş ailenin çekirdek aileye ve sosyal dayanışma kalıplarının kentsel organizasyonlara dönüştüğünü göstermektedir.

Sürekli nüfus akımını kırsal alanlardan sanayi bölgelerine taşıyan göçler, sadece bir yer değiştirme, insanların mekan içinde dağılışı değil, bunun yanında ayrı ayrı her bir olayda bir meslek değişikliğini, sosyal durumun değişmesini, hatta bu akınlar arasında birlikte taşınan insanların bütün sosyal varlığının ve yapısının değişmesinde etkili olmaktadır.⁴⁰

³⁷ İnan Özer, “Bir Alan Araştırması: Kentlileşme ve Kent Yaşamı”, **Dünya’da ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler**, C.I, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 3–5 Kasım 1993, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını No:III, 1994, s.303–304.

³⁸ Vehbi Bayhan, “Türkiye’de İç Göçler ve Anomik Kentleşme”, **II. Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç**, 21–22 Kasım 1996, Ankara: DİE Yayını No:2046, 1997, s.180.

³⁹ Sezal, **a.g.e.**, s.23.

⁴⁰ Hans Freyer, **İndüstri Çağı**, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, 1954, s.20.

Özellikle, yoğun göçlerle metropolleşen kentler uygarlık değerlerini giderek yitirmektedirler. Zengin kültür birikimi ve yerleşim deneyimine sahip olan bu tür kentler hızla büyüyen yeni kullanıcı grupları ile değişik kültürlerin bir araya toplandığı merkezler haline gelmektedir.⁴¹ Göçlerin yaygın ve kitlesel olması, metropol alanlarda kentin yerleşik kültürünün geniş kitlelere yayılmasını engellemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, Türkiye'nin de içinde bulunduğu güney ülkelerinde, hızlı nüfus artışı ve coğrafi hareketlilik sonucu, çözümü giderek güçleşen sağlıklı kentleşme ve buna koşut olarak yöresel ya da etnik yapıyı çevre oluşumlarında kaos ortaya çıkmaktadır.

Kırdan kopuş sürecinde yaşanan göçler, eğer sanayileşmeye dayanan bir kentleşme oluşturur ya da kentleşme sanayileşmeyi sonradan takip ederse, sonuçta yeni bir sosyal sınıfın ortaya çıkmasına neden olur. Bu durum, sanayi devrimi döneminde yaşanmıştır. Göç edenler yaşadıkları yerlerle birlikte, sosyal durumlarından, mesleklerinden, kendi zümrelerinden de ayrırlar ve göçlerin sonunda tamamen yeni bir sosyal grup içine taşınırlar. Bu iç göçlerde, eski tarımsal ekonomide hiç bulunmayan, yeni toplumsal sınıflar ortaya çıkmıştır. Sayıca en büyük ve sosyal tarih bakımından en önemli olay sanayi devrimi sonucu yaşanan iç göçler sonunda işçi sınıfının doğuşu olmuştur.⁴²

Göçün sosyal yapı ve ilişkiler bakımından yaptığı etki akrabalık ilişkileri bakımından ele alındığında, kırsal kesimden göç edenlerde akrabalık ilişkilerinin devam ettiği görülecektir. Fakat, bu ilişkilerin fonksiyonlarında değişimlerin yaşanıldığı da bir gerçektir. Sosyolojik açıdan, özellikle davranış ve sosyal yaşayış tarzındaki kır-kent karşıtlığı ikili yapılar (cemaat-cemiyet, heterojenlik-homojenlik, işbölümü-işbölümü yok, geniş aile-çekirdek aile vb.)⁴³ kullanılarak açıklanmaktadır. Zaman içinde bu zıtlıklar kitle iletişim araçlarının etkisiyle azalmıştır. Göçün ilk zamanlarında insanlar davranışlarını da kente taşımışlar; fakat zamanla kentsel yaşayış tarzına uymaya başlamışlardır.

⁴¹ DEÜ, "İzmir'de Göç Olgusu ve Barınma Sorunu", (Çevrimiçi), <http://www.deu.edu.tr/gundem21/a6.htm>, 15.03.2001.

⁴² Freyer, **İndüstri Çağı**, s.21.

⁴³ Ayda Yörük, **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri: Temel Kavramlar, Teoriler ve Problemler**, Ankara: İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Araştırmalar Dairesi Yayını No:9, 1968, s.9-14.

Öte yandan, köyde sosyal ilişkileri hem dikey hem de yatay olarak belirleyen unsur akrabalıktır. Endüstriyel –bir anlamda kentleşmiş– toplumda da akrabalık sosyal tabakaların en altından en üstüne kadar önemli görevler üstlenmektedir. Öyle ki, bazı akrabalık ilişkileri zayıflamak bir yana, kente yeni gelen akrabalar üzerinde aktif rol üstlenmektedir. Daha önce gelen üyeler yeni gelenlerin kente adaptasyon ve uyum sürecini hızlandırmaktadır.⁴⁴

Göç sürecinde ise sürekli bir değişim yaşanmakta olup, göçlerde akrabalık ilişkileri yanında, hemşerilik ilişkileri de ön plana çıkmaktadır. Kentsel dayanışma açısından hemşerilik grupları, aileden daha geniş ve kapsayıcı bir fonksiyon görmektedir.

Ancak, göç edenler ilk olarak hemşerilik ilişkisini kullanmakla birlikte, bu ilişkide rol alan eski hemşeriler işlerini yoluna koyunca, yeni göçmenler kendilerine bir yük haline gelmeye başlayınca yerlerini değiştirmektedir. Yeni göç edenler de, eski göç edenlerin yerlerini almaktadır.⁴⁵ Ayrıca, endüstriyel toplumda akrabalık ilişkileri köylü toplumdaki farklı olup kente yapılan bir transfer değil, yeni doğan ihtiyaçlara verilen yeni cevapların geliştirilmesi olarak değerlendirilmektedir.

Göç sonunda yaşanan kentleşme, akrabalık ilişkileri yanında ailelerin yapısını ve ilişkilerini etkilemektedir. Nitekim, göçün yarattığı ilk etki, özellikle ilk göçenlerde, daha çok da dış göçe katılan hane reislerinin yalnız göçmesinden dolayı ailelerin parçalanmasıdır. Uluslararası alanda sorunun çözümü uluslararası anlaşmalar ve insan hakları ve özgürlüklerinin yaygınlaştırılması sonucu ailelerin birleştirilmesi anlaşmasıyla çözülürken; bu iç göçte geniş ailelerden parçalanma sonucu çekirdek ailelere doğru bir süreç şeklinde gelişmiştir.

Zaten, sanayileşmeyle birlikte aile kurumunun da hem yapısı hem de işlevleriyle birlikte geleneksel aile tipinden, modern çekirdek aile tipine yöneleceği varsayılmaktadır. Kadının ekonomik hayata katılması, aile dışı ekonomik faaliyette bulunması, ailenin bir emek birimi olma

⁴⁴ Yazan, "Avrupa'da Aile Sosyolojisi ...", s.60-62.

⁴⁵ Ümit Meriç Yazan, "İstanbul'un Nüfus Yapısı", **Habitat II Kent Zirvesi: Uluslararası Bilimsel Toplantılar**, C.II, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını No:44, 1997, s.213.

işlevini yitirmesi, endüstriyel bölgelerde coğrafi hareketliliğin artması, dolayısıyla ailenin dağılması, sanayinin belli bölgelerde yoğunlaşmasıyla, bölgelerarası ve kıır-kent kutuplaşmasının artması ve sonuçta statü ve niteliklerinin farklılaşması hep sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan değişimlerdir.⁴⁶

Öte yandan, göçün en önemli sosyal etkisi toplumun çekirdeğini oluşturan ailenin değişerek toplumsal davranışın ve dayanışma davranışlarının değişime uğramasıdır. Endüstriyel farklılaşma ve uzmanlaşma sonucunda yaşanan işbölümü, aile ekonomisini değiştirmiştir. Sanayileşmenin en önemli etkilerinden birisi, üç kuşaklı geleneksel ailenin parçalanmasıdır. Aile endüstriyel sistemin gereklerine uymak için parçalanmaktadır. Kırdan kente göç, insanların geleneksel akrabalık ilişkilerini bırakmaları, endüstriyel çalışma ve kent yaşamının baskıları, aile biriminin bütünlüğünün bozulmasına yol açmıştır. Endüstriyel yaşama uyum süreci göçenlerin geleneksel kültürlerini de etkilemiştir.⁴⁷

Ayrıca, göçün ilk dönemlerinde geniş aile yapısı nedeniyle göç git-gel şeklinde olmuştur. İşçilerin fabrika kentlerine, kasabalarına göçmesi çoğu kez akrabaların himayesinde olmaktadır. Orijin topluluklarıyla akrabalık bağları, kaynakların transferi ve aile üyelerinin ileri-geri göçü ile güçlendirilmektedir. Aileler sanayi merkezlerine hareket etseler bile, kırsal temellerini tümüyle bırakmamaktadır. Bir süre için fabrikada çalışmaktadır, daha sonra köylerine göçmektedir, çoğunlukla tarım mevsimlerinde kıra dönmektedir.⁴⁸

Yapılan çeşitli araştırmalar⁴⁹ artık, Türk ailesinde de zaman içinde geleneksel geniş aile yapısından çekirdek aileye doğru bir dönüşümün başladığı, 1945-50'lerde başlayan bu dönüşümün son aşamalarına geldiğini göstermektedir. Bu yapısal dönüşüm geleneksel ailenin koruyuculuğunun kalkmasına, işsizliğin bireyleri daha çok ve yakından etkilemesine neden olurken, kırsal kesimden kente göçü, bu arada da sosyal hareketliliği kolaylaştırmaktadır. Özellikle, göçün başladığı ilk

⁴⁶ Sevinç Özen, **Sanayi Kasabasında Yaşam Biçimi ve Aile Yapısında Meydana Gelen Değişmeler: Soma Örneği**, İzmir: E. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını No:64, 1991, s.32-33.

⁴⁷ A.e., s.1.

⁴⁸ A.e., s.13.

⁴⁹ Birsen Gökçe v.d.; **Gecekonularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü**, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Ankara, 1993.

dönemlerde ailenin erkeklerinin geride bıraktıklarına bakan ve gözetten bir kurum olarak da işlev gören geniş aile, artık göçen kişinin eşini ve çocuklarını da yanına almasıyla tamamen parçalanmış bir niteliğe dönüşmüştür. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, geniş ailenin parçalanmasıyla kolaylaşan göçün bir katalizör etkisi yaparak geniş ailedeki parçalanmayı tamamen hızlandırdığı sebep ve sonucun karşılıklı etkileşim içinde bulunduğuudur.

Öte yandan, sanayi toplumlarında, aile ve akrabalık bağlarının sanayileşmeye koşut olarak azaldığı vurgulanırken, sanayileşme sürecindeki ülkelerde ailenin içsel ilişkileri ve yeni yerleşilen yerlere uyum süreçleri tarımsal üretim ilişkilerinin ve kentsel üretim ilişkilerinin etkilerini yansıtılmaktadır.⁵⁰

2.3. Konut Sorunu ve Gecekondu

Göçlerden kaynaklanan önemli bir sorun konut sorunudur. Ancak, konut sorunu göç dönemlerinin kontrol altında tutulabildiği -daha doğru bir ifadeyle göçlerin kitlesel bir hal almadığı- dönemlerde ve konut üretiminin göç eden bireylerin ihtiyaçlarını karşıladığı zamanlarda bu sorun olmamıştır. Fakat, göçlerin önlenemez, bir hal aldığı dönemlerde barınma ve konut sorunu ön plana çıkmıştır.

Barınma sorununa, kente uygun, kentsel yaşam tarzını yansıtabilecek konutlarla çözüm bulunmadığında, göç eden bireyler kendi çözümlerini üretmişlerdir. Bu çözüm yolu, her ülkede farklı adlar altında olsa da nitelik ve fonksiyon olarak birbirlerine benzeyen, kentin yoksul ve kenar bölgelerinde, kimi zaman kırsal alandaki barınma yerlerinden daha kötü ve niteliksiz konutlar yapmak suretiyle bulunmuştur.

Bu konutların genel özelliği, kentsel altyapının olmamasının yanı sıra konutun nitelik ve nicelik olarak oldukça yetersiz olmasıdır. Bu tür konutlar, genelde benzer nitelikli konutların yapıldığı alanlara yapılarak bizdeki adıyla gecekondu mahalleleri ya da semtleri oluşmuştur.

Gerçekten, "bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak, gerçek ya da tüzel, kamusal ve özel kişilerin toprakları üzerine, toprak malikinin

⁵⁰ Özen, a.g.e., s.2.

istenç ve bilgisi dışında, onamsız (izinsiz) olarak yapılan, barınma gereksinimleri devletçe ve kent yönetimlerince karşılanamayan yoksul ya da dar gelirli ailelerin yaşadığı barınak türü⁵¹ veya “özellikleri gereği, tapusuz ve kanunsuz, altyapısız, ve yapı izni olmadan yapılan konut veya konut bölgeleri”⁵² olarak tanımlanan gecekondular, Türkiye'nin göç dalgasıyla birlikte tanıdığı ve iç içe yaşadığı, hatta üzerinde çok tartışılmalı da imar aflarıyla yasallaştırmaktan başka hiçbir çare ve çözümün de üretilemediği bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

Gecekondular genelde gelişmekte olan ülkelerin sorunu olarak algılanmış, gelişmiş ülkelerdeki sefalet mahalleleriyle, nitelikleri nedeniyle aynı kategoriye konmuştur. Bu tür konutlar, Kuala Lumpur ve Cakarta'da “kampung”, Manila'da “barung borong” Bombay'da “bustees” Sao Paulo ve Rio de Janeiro'da “favelas” Meksika'da “jacades” Kazablanca'da “casbah” olarak adlandırılmaktadır.⁵³ Bu da gecekonduların farklı adlarla anılsa bile aynı özellikteki yerleşim alanları olarak gelişmekte olan ülkelerin ortak kaderi ve sorunu olduğunu göstermektedir.

Ekonomistler, göç sonucu yaşanan kentleşme ve gecekondulaşmanın temel olarak kent nüfusu ve iş talebinin hızla artmasına karşılık, iş olanaklarının bu hıza ayak uyduramaması sonucunda yaşandığını ve sorunun da bu gecikme ya da hiç karşılayamamadan kaynaklandığını belirtmektedir.⁵⁴

2.4. İşgücü Piyasası ve İstihdam Sorunu

Ekonomik sebeplere dayanan iç göçler, göç alınan yerler, göç eden bireyler ve aileleri üzerinde çeşitli etkiler yapmaktadır. Bu etkiler göç alan yerler için işgücü piyasasında, göç edenler için işgücü yapısında ve göç eden ailelerin bireyleri için ise, çocuk ve kadınların çalışma hayatına katılmasına etki ederek kendisini göstermektedir.

⁵¹ Ruşen Keleş, “Gecekondular Maddesi”, **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, 2.bs., Ankara: İmge Yayınları, 1998.

⁵² Oğuz Arı, “Türkiye’de Nüfus Hareketleri ve Gecekondular” **Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan**, I. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Özel Sayı I, C.38, S.1-2, 1982, s.3-4.

⁵³ **A.e.**, s.3.

⁵⁴ Şenyapılı, **a.g.e.**, s.7.

Kırsal alanlarda nüfus artışıyla birlikte tarım kesimindeki fazla işgücü sanayi alanlarına çekilmezse gizli işsizlik ortaya çıkacaktır. Bu durum emek seyyaliyeti mevcut olmazsa işsiz adacıkları oluşturacaktır.⁵⁵ 1940'lardan itibaren çeşitli dış yardımlarla desteklenen sanayileşme, Türkiye’de kırdan kopuş sürecini başlatırken, kentsel alanlarda da sanayi ve hizmet sektörü için bir işgücü gereksinimi doğurmuştur.⁵⁶ Türkiye’de iç göçlerin en belirgin sonuçlarından birisi istihdamın sektörel yapısında meydana getirdiği değişimlerdir. Türkiye’de tarımsal ağırlıklı istihdam yapısından hem sanayi ve hizmetler sektöründeki gelişmeler hem de kırdan kaçışın yol açtığı tarımsal istihdamda meydana gelen azalmalar nedeniyle bir dönüşüm yaşanmıştır.

Öte yandan, az gelişmiş ülkelerde kırdan kente yaşanan hızlı iç göçlerin arzu edilmediği, tarıma dayalı bir ekonomiden sanayileşmiş ve uzmanlaşmış kent ekonomisine geçişin yavaş, devamlı ve kırsal işgücü fazlasının sanayi sektörü tarafından emilmesi şeklinde kontrollü olması gerektiği savunulmaktadır.⁵⁷ Bu yaklaşıma göre eğer kırdan kente göç kontrolsüz olursa, kentsel alanlarda beklenilmeyen ve çözümü önlenemez sonuçlar doğuracaktır. Bu arada önemli ve gözden kaçırılmaması gereken durum özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kentsel alanlardaki açık işsizliğin ve düşük istihdamın artış göstermesine rağmen, göç sürecinin devam ettiği ve hatta artarak devam etme eğilimi gösterdiğiidir.

Göçlerin işgücü piyasasına olan etkileri, göç edilen yerin, göç edenin ve göç edilen alanın niteliğine bağlı olarak farklı olmaktadır. İşgücü piyasasına etkileri bakımından iç göçler Türkiye’de üç farklı aşamaya ayrılmaktadır. Bu aşamalar ve özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Birinci aşama 1940–1960 dönemidir. Bu dönemin temel özelliği tek bir işgücü piyasasının olmasıdır. Bu dönemde göç edenler doğrudan piyasaya entegre olabilirken, kentleşme ve sanayileşme temel devlet

⁵⁵ Sabahattin Zaim, **Çalışma Ekonomisi**, 9.bs., İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992, s.42–43.

⁵⁶ Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci, İsmail Aydıngün, “Türkiye’de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketlerine Etkisi”, **Türkiye’de İçgöç**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 1998, s.211.

⁵⁷ Sunday Üner, “Kırsal Yapıda Değişme ve Kırdan Kente Göçler”, **Türkiye’de Nüfus Sorunu Semineri**, Antalya, Nisan 1974, s.3.

politikası halini almıştır.⁵⁸ Sanayi devrimi döneminde, çalışma koşulları ağır olsa da, bir işe girebilen köyden kente gelenler⁵⁹ gibi, Türkiye’de de göçe katılanlar ilk dönemlerde aynı süreçleri zaman farkıyla yaşamışlardır.

İkinci aşama ise 1960–1980 arasındaki dönemdir. Bu dönemde işgücü piyasasında çifte pazar oluşmuştur. Sanayileşmeyi takip etmeyen kentleşme ve göç ikincil pazarı oluşturmuş, ikincil pazar göç edenlere istihdam alanı sağlarken, birincil pazara da işçi sevk etmiştir. Bu dönemde ikincil pazarı besleyen göçenlerin varlığı tüm sektörlerde ucuz işgücü sağlamak, taklit üretimle arz açığını kapamak, seyyar satıcılık, kapıdan satış yöntemiyle dağıtım olanakları sağlamak, iç talebin sürekli artırılması gibi fonksiyonları görmüştür.⁶⁰ Bu dönemde, gecekondularda yaşayan nüfus kentte kalış süreleri arttıkça örgütsüz marjinal işlerden, örgütlü sürekli işlere geçmektedir.⁶¹

Göç alan yerlerdeki bu ikili işgücü piyasası ikincil piyasanın gittikçe ilk zamanlarda yöreselleşmesine, zamanla etnikleşmesine yol açmıştır. Gelişmiş ülkelerin metropol alanlarında yaşanan etnik ekonomiler ve sektörel uzmanlaşmalar⁶² gibi iş piyasasında yaşanan değişimlerin benzerini, Türkiye’de yoğun göçlere paralel olarak metropol alanlardaki ikili bir işgücü piyasasında “Etnik segregasyon (yoğunlaşma) ve işbölümü” şeklinde yaşamıştır. Göç nedeniyle oluşan bazı dayanışma mekanizmaları sonucunda kentin bazı semtlerinde etnik yoğunlaşma olmakta, bazı iş kolları da aynı şekilde etnikleşmektedir. Emek ve mal piyasasının etnik gruplar arasında rekabet alanı olması kentlerde çatışmayı arttırmaktadır.⁶³

Üçüncü aşama ise 1980’li yıllarda başlamıştır. Bu dönemde işgücü piyasası gittikçe parçalanmaya başlamıştır. Kır–kent göçlerinin yerini kent–kent göçlerinin alması, yeni göç dalgasına katılanların ilk dönemlerdeki göç edenlerden daha nitelikli olması, pazarlık güçlerini de

⁵⁸ İçduygu, Sirkeci, Aydınğün, a.g.e., s.234.

⁵⁹ Fehmi Yavuz, “Köyden Şehre Göç ve Şehirleşme: Çevre Sorunları Özellikle Toprak Açısından”, A.Ü. SBF Dergisi, C.XXXIII, No:3–4, Eylül–Aralık 1978, s.4.

⁶⁰ İçduygu, Sirkeci, Aydınğün, a.g.e., s.234–235.

⁶¹ Gökçe, v.d., 344–345

⁶² John R. Logan, Richard D. Alba and Thomas L. McNulty “Ethnic Economies in Metropolitan Regions: Miami and Beyond”, *Social Forces*, v.72, n.3, March 1994, p.695.

⁶³ Ayşe Güneş–Ayata, “Türkiye’de Etnik Kimlik ve Etnik Gruplar”, *II. Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, 21–22 Kasım 1996, Ankara: DİE Yayını No:2046, 1997, s.227.

beraberinde getirmiş, ikinci dönem göç edenler gibi ikincil piyasaya değil, birincil piyasaya yönelmelerine neden olmuştur. Bu durum, yerleşik çalışanlar üzerinde göç edenleri yedek işgücü deposu olarak bir baskı unsuru haline getirmiştir.⁶⁴ Yine son dönemlerde metropol alanlarda yaşanan bir diğer değişiklik de işgücü arzı ve talebi arasındaki niteliksel dengesizliktir. İşgücü arzı yetersiz nitelikleriyle artmaya devam ederken, işgücü talebinin nitelikleri bilgi teknolojileriyle donanan yüksek nitelikli bireylere yönelince bir uyumsuzluk meydana gelmiştir. Bu uyumsuzluk sonucunda marjinal ya da kayıtdışı çalışanlarla birlikte profesyonel küresel işçileri barındıran bir “kutuplaşma” meydana gelmiştir.⁶⁵

Yine bu dönemde, yaşanan küresel dönüşümler sonucunda ekonomik bunalımların etkisi, sosyalist sistemin oluşturduğu soğuk savaş tehdidinin sona ermesi, kırsal kesimdeki küçük üreticilerin varlığının sürdürülmesi için yapılan destekleri azaltmıştır. Böylece kırsal bölgelerden kentlere doğru, ucuz işçilik yapmayı kabullenecek insanların göçü başlamıştır.⁶⁶ Günümüzde ise, ekonomideki özelleştirmelerle birlikte, özellikle, işsiz kalan kamu işçilerinin küçük kentlerden metropol alanlara göç etmeleri işgücü piyasasında ikinci bir baskı unsuru olmaktadır.

Göç olgusunun bireyleri etkileyen en önemli sonucu şüphesiz istihdam ve işgücü yapısında değişim olarak ortaya çıkmaktadır. Göç olgusu istihdamı iki yönde etkilemektedir. Bunlardan birincisi, makro seviyede işgücünün kentsel alanlardaki istihdam üzerindeki arz yönlü etkisidir. Göçlerin temel sebebi ekonomik kaynaklı olduğundan, göç eden bireyin temel hedefi iş bulmak olmaktadır. Göç, işgücü piyasası açısından, emek arzına karşı yeterince talep oluşturamayan yerlerde işsizliğin kente taşınmasıdır. Bu ise kentsel alandaki işsizler için bir rekabet unsuru (yedek işgücü deposu) oluşturarak iş piyasasında çalışma koşullarını olumsuz etkilemektedir. Bu etkileme, ücretlerin düşmesi, işçi devrinin ve kayıtdışılığın artması şeklinde sonuçlara yol açmaktadır.

⁶⁴ İçduygu, Sirkeci, Aydınğün, a.g.e., s.236.

⁶⁵ Asu Aksoy, *Küreselleşme ve İstanbul’da İstihdam*, Çev. Emrehan Zeybekoğlu, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayını, 1996, s.9.

⁶⁶ Yıldırım Koç, *Sendikacılık Tarihi*, Ankara: 1998, (Çevrimiçi), <http://www.turkis.org.tr/sen.tarihi.htm>, 24.01.2003.

İkincisi ise işgücü yapısındaki dönüşümün toplumsal etkisidir. Göç edenler, tarımsal işgücü yapısından kentsel işgücü yapısına geçerken, bu geçiş sadece göç eden bireyi değil, bir bütün olarak tüm hanehalkını etkilemektedir. Kentsel alandaki istihdam şartları genel olarak tüm bireyleri etkilemekle birlikte, bu etki kadınlar, çocuklar, gençler ve aile reisleri üzerinde farklı biçimde ortaya çıkmaktadır.

İç göç hareketleri coğrafi hareketlilikle birlikte, bireyler açısından mesleki hareketlilik olanağı da sağlamaktadır.⁶⁷ Bu mesleki hareketlilik işgücünün hem mesleki mevkiine, hem işkolu yapısına, hem de mesleklerine yansımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ve bu arada Türkiye’de de kırdan kente yaşanan göç mesleki mevki bakımından işçileşme etkisi yapmıştır.⁶⁸

Göç, kırdan kente göç eden erkek nüfus üzerinde bir işçileşme sonucu yaratırken, ailenin diğer bireylerini de çalışma hayatının içine çekmektedir. Göç, yüksek oranlı işsizlik, artan yoksullaşma ve gelir dağılımı adaletsizliği ve eğitimin maddi getirilerinin iyice azalması çocuk emeğinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Çocuk işçiliği özellikle eve iş-verme uygulamalarında ve kayıtdışı sektörde yaygındır. Çocuk emeğinin kullanılması bakımından Türkiye’de çıraklık, çocuk işçiliğini meşrulaştırıcı bir biçimde kullanılmakta, bazı sektörlerde çıraklar mesleki eğitimlerini sadece işyerinde almaktadır.⁶⁹

Göçlerin kadın emeği üzerindeki etkisi, genel olarak kırsal alanlarda ücretsiz aile işçisi olarak kullanılan kadın emeğinin çalışma hayatından çekilmesi şeklinde olmaktadır. Kadın emeğine yönelik “ev kadınlaşma” süreci göçün kadınlara özgü sonucudur. Bu etkinin nedenleri işgücü piyasasının yapısından ya da ailelerin tutum, davranış ve inanışlarından kaynaklanmaktadır.⁷⁰

Öte yandan, gelişmiş ülkelerde son dönemlerde yapılan çeşitli çalışmalar, özellikle evli kadınların daha önceki bulguların aksine son dönem yapılan göçlerde işgücüne katılma olasılığının artma eğiliminde

⁶⁷ Mustafa Erkal, Burhan Baloğlu, Filiz Baloğlu, “Sosyal Hareketlilik Maddesi”, **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul: Der Yayınları, 1997.

⁶⁸ İçduygu, Sirkeci, Aydınğün, **a.g.e.**, s.211.

⁶⁹ TÜRK-İŞ, “Türkiye’de İşçi Sınıfının Yapısı”, (Çevrimiçi), <http://www.turkis.org.tr/iscisimif1.htm>, 24.01.2003.

⁷⁰ Pınar İlkaracan, İpek İlkaracan, “1990’lar Türkiye’inde Kadın ve Göç”, (Çevrimiçi), <http://www.wwhr.org/yayin/makale1/m1.php>, 22.03.2002.

olduğunu göstermektedir.⁷¹ Fakat, gelişmekte olan ülkelerde kadınlar, özellikle kente göçten sonra işgücü arzının dışında kalmaktadır. Kırdan ücretsiz aile işçisi olarak iktisadi faaliyetlere katılan kadınlar, kentte evlerine çekilmektedir. Bu ilk göçen ailelerin kadınları için çoğunlukla bu şekilde gerçekleşmektedir. Kentlerde yaşayan kadınların çoğunluğunun işgücü arzı dışında olması, kadınların geleneksel-çocuk, ev bakımı-işlerdeki ağırlığının çok fazla değişime uğramadığını göstermektedir. Türkiye için kırsal alanda istihdam edilen kadınların %90’a yakını (4 milyondan fazla) ücretsiz aile işçisi statüsünde işgücü arzına dahil edilirken, kentlerde yaşayan 6 milyondan fazla kadın, ev kadını statüsünde işgücü arzına dahil edilmemekte, kadınların işgücüne katılma oranı kır-kent ayrımında çok farklılaşmaktadır.⁷²

Ayrıca, kadınların göçü, gelişmiş ülkelerde ekonomik faktörler çerçevesinde incelenirken, gelişmekte olan ülkelerde aynı olgu feminist bakış açısıyla değerlendirilmektedir.⁷³ Gelişmiş ülkelerde yaşanan ekonomik nedenli göçler üzerinde yapılan çalışmalar, evli kadınlar ile bekar kadınlar arasında davranış farklılıklarını ortaya koymaktadır. Bekarlar işte ilerleme bakımından bütün fırsatları değerlendirirken, evlilerde, özellikle erkeklerin daha iyi fırsatlar bulduğunda eşlerinin onlara uyduğunu ve fakat kadınların daha iyi iş fırsatları bulduğunda aynı uyumun pek yaşanmadığı gözlemlenmektedir.⁷⁴

Gençlerin durumu ise, farklılık göstermektedir. Yaş, cinsiyet ve kırsal kesimden kentlere göç gibi faktörler, gençlerin istihdam şartlarını etkilemektedir. Hızlı nüfus artışı ve nüfusun genç bir yapıya sahip olması, hiçbir tecrübesi olmayan genç insanların işe alımında olumsuz bir etki yapmakta, genç kadınlar ise genç erkeklere nazaran daha da şansız durumda bulunmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde kırdan kente göç katılanların çoğunu genç yaş grubu oluşturmakta olup, kırdaki gizli işsizlik, bu şekilde kentte açık işsizliğe dönüşmektedir.⁷⁵ Ayrıca,

⁷¹ Thomas J. Cooke, Adrian J. Bailey: “Family Migration and the Employment of Married Women and Men” **Economic Geography**, v.72, n.1, Jan. 1996, p.44.

⁷² Özkaplan, **a.g.e.**, s.85.

⁷³ Cooke, Bailey, **a.g.e.**, s.44.

⁷⁴ Joyce P. Jacobsen, Laurence M. Levin, “The Effects of Internal Migration on the Relative Economic Status of Women and Men”, **Journal of Socio-Economics**, 29, 2000,ss.292-293.

⁷⁵ Sedat Murat, “Gençlerin İşsizliğine Genel Bir Bakış”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, 40. Kitap, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını No:549, 1995, s.185-187.

gençlerin kırsal alanlardan kentlere yönelmesinde önemli bir gösterge de, gençlerin kıra yönelik işleri artık tercih etmemesidir.⁷⁶

İş ve işçi bulma fonksiyonu açısından göç edenlerin davranışları “bu tür düzenlemelerin eksikliği, gerek emeklerini sunanlar, gerekse emeği talep edenler açısından birçok belirsizliği beraberinde getirmektedir. İş piyasasının taleplerine ve ücret düzeylerine duyarlı, ya da bireylerin “akılcı” seçimlerine dayanan nüfus hareketlerinin yanısıra, doğrudan tanıdıklık ilişkilerine dayanan “zincirleme” göç süreci de çok etkilidir. Bireysel akılcı göç süreciyle gelenler için iş piyasasının kuralları ya da bireylerin planlanmış tercihleri önemli olabilirken, zincirleme göç süreciyle gelenler için kendilerinden önce göç etmiş olanların deneyimleri ve tesadüfler daha büyük önem taşıyabilmektedir.”⁷⁷

Türkiye’deki hızlı kentleşme, sanayileşmeye koşturarak ortaya çıkmadığından, kentleşmenin yarattığı sorunlar 19. yüzyıl sanayi devrimini gerçekleştiren ülkelerde yaşanan ve sanayinin çekiciliğinden kaynaklanan kentleşmeden farklı sonuçlar doğurmuştur. Sanayi eksikliği kente göç edenlerin hizmetler kesiminde özellikle iyi tanımlanmayan bazı hizmetlerde çalışmalarını gerektirmiştir.⁷⁸ Sanayileşmeye dayanmayan kentleşme, köyden kente göç eden kitlelerin kayıtdışı sektör ve marjinal sektörde istihdamına neden olmuş ve arttırmıştır. Daha çok kırsal kesimden gelenlerin oluşturduğu kayıtdışı ekonomik yapılar büyük kentlerin temel görüntüsü olmaya başlamıştır. Kayıtdışı istihdamın varlığı da göçün devamlılığını sağlayan bir unsur olmaya başlamıştır.⁷⁹

Göçün işgücü piyasası üzerinde yaptığı çok önemli bir etki de formel sektörde iş bulamayan göç edenlerin enformel sektör denilen marjinal çalışanlar ve kayıtdışı çalışanların oluşturduğu bir istihdam piyasası oluşturmasıdır. Göç sonrası işsizlikten kurtulma yolu olarak kabul edilen ve iş bulamayanların tercihi olarak yapılan marjinal işlerin

⁷⁶ Nurettin Yıldırak, Emine Olhan, “Kırsal Kesimde Genç Nüfusun Tarımsal Faaliyetlere Katılımı ve Kente Göç Etme Eğilimleri”, **Kırsal Sanayi Sempozyumu**, 6–8 Nisan 1993, Ankara: DPT Yayını, t.y., s.60–64.

⁷⁷ TÜSİAD, **a.g.e.**, s.127.

⁷⁸ Cevat Geray v.d., “Şehircilik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.9, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s.2361.

⁷⁹ Adem Kalça, “Sanayileşme Temeline Dayanmayan Şehirleşme ve Kayıtdışı İstihdam” **Kent Yönetimi ve Çevre Politikaları**, Ed. İzzet Öztürk, Mustafa Aykaç, Ahmet Ekerim, C.2, Kent Yönetimi ve Çevre Sorunları Sempozyumu’99, 17–19 Şubat 1999, İstanbul: İBB İSTAÇ Genel Müdürlüğü Yayını No:6/2, 1999, s.130.

yanında daha sonraki dönemlerde hizmetler sektörünün de gelişmesiyle artan istihdam vergilerinden kurtulmak için kayıtlı çalışanların yanında 1970’lerden sonra bir kayıtdışı istihdam çalışma hayatına girmeye başlamış ve günümüzde önemli boyutlara ulaşmıştır.

Kentsel ücretlerin yüksek olması, emek yoğun üretim yerine, artan bir şekilde sermaye yoğun teknolojilerin kullanılması gibi faktörler, kısa vadeli görünen işsizlik sorununu uzun süreli ve kronik hale getirmektedir.⁸⁰ Bu ve benzeri işsizlik baskısı işgücünü marjinal sektöre ve kayıtdışı işgücüne iterken, aynı zamanda kayıtlı sektör üzerinde haksız rekabet, işgücü üzerinde de “yedek işgücü deposu” olarak pazarlık gücünü zayıflatan bir unsur olmaktadır. Dünyada ve Türkiye’de yaşanan deregulasyon (kuralsızlaştırma) ve atipik istihdam şekillerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, sendikacılığın ve işgücünün kazanımlarını tehlikeye düşüren aşırı bir işgücü arzı oluşturmaktadır.

2.4.1. Marjinal Çalışma

Sanayileşmenin asıl gayesi aşırı istihdam taleplerini karşılamak değil, gerçek entansif bir üretimin sağlanmasıdır. Bunun sonucu olarak, kırdan kente göç edenlerin bir kısmının kentlerde yaptığı işlerin çağdaş kent anlayışıyla bağdaştığı söylenemez.⁸¹

Kırsal kesimden göçlerin hızlandığı dönemlerde, kente gelen nüfusun yaratılan düzenli işlerde istihdam edilemediği belirtilmişti. Gerçekten, kente sürekli bir emek akışı olmaktadır. Ancak, göç eden gruplar kentte modern sektör tarafından istihdam edilememiştir. Bu gruplar önceleri Marksist teori çerçevesinde ele alınmış “yedek istihdam ordusu” diye adlandırılarak kapitalist ekonominin rasyoneli içinde bir yere oturtulmuştur. Ancak, bu onların kentteki işsizlik ortamında varlıklarını nasıl sürdürdüklerini açıklamada yetersiz kalmıştır.⁸² Bu grupların toplum içinde enformel ya da marjinal işler yarattığı, bu işlerden sağladıkları düzensiz kazançlarla kentlerde varlıklarını sürdürdükleri kentleşme literatüründe önemli yer tutmuştur.

Marjinal çalışanlar gelişmekte olan ülkelerin sorunlarından birisi olarak görülmektedir. Bu tür çalışanlar istenmemiş ve önlenmesi için

⁸⁰ Gökçe, **a.g.e.**, s.87.

⁸¹ Mimarlar Odası, **Türkiye’de Kentleşme**, Ankara: Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını, 1971, s.40–41.

⁸² Tekeli, “Türkiye’de İçgöç Sorunsalı ...”, s.17–18.

çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Fakat, özellikle, ekonomik kriz, kitlesel işsizlik, kırsal kesimden gelen aşırı göç ve kayıtdışı sektördeki büyüme gibi nedenlere atfedilen bu tür çalışmaların bu sorunların var olduğu müddetçe devam edeceği de savunulmaktadır.⁸³ Sanayileşmeye dayanmadan ortaya çıkan kural dışı kentleşme iç göç olgusuna konu olan bireylerin marjinal sektörlerde –işportacılık, hamallık, ayakkabı boyacılığı, piyango satıcılığı, kapıcılık, büro müstahdemliği vb.– istihdam edilmesiyse sonuçlanmaktadır.⁸⁴

Marjinal sektör genellikle temel istihdam özellikleri ile tanımlanması yanında; onun kapsadığı işler toplumun örgütlü iş kolları dışında kalan işlerdir. Bir ülkede marjinal kesimin varlığı ve miktarını etkileyen koşullarla ilgili olarak çeşitli varsayımları vardır. Bunlar:⁸⁵

- a) Marjinal kesimin varlığı için örgütlü iş kesimlerinin ememeyeceği kadar artık bir işgücü arzının olması gerektiği,
- b) Kırsal kesimden göç sürüyorsa, marjinal kesimin büyüklüğü örgütlü işgücüne bağlı olarak artacağı,
- c) Yine kırsal kesimden kitlelere göç sürüyorsa, kent nüfusunun büyüklüğü marjinal kesimin büyüklüğüne bağlı olduğu,
- d) Kırsal kesimden göç kesilmiş ise, marjinal kesimin miktarı, örgütlü kesimin miktarına bağlı olarak azalacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde ekonominin tarım dışı kesiminde yeterli işgücü talebi yaratılmadığı ve kentlere olan göçün, yaratılan iş olanaklarından daha hızlı olduğu ve kentlerdeki yarı-işsiz ve işsiz grupların arttığı görülmektedir.⁸⁶ Bu ülkelerde marjinal kesime girişin kolaylığının temel nedenleri marjinal nitelikli işlerin sermaye talebinin çok az ya da hiç olmaması, bu iş alanları örgütlenmediği ya da kabul görmediği için kurumsal engeller ve düzenlemelerden muaf olması ve burada çalışanların kendi işlerinin patronu olmasıdır.

⁸³ Ray Bromley, "Street Vending and Public Policy: A Global Review", *International Journal of Sociology and Social Policy*, v.20, n.1\2, 2000, p10.

⁸⁴ Sezal, a.g.e., s.77-78.

⁸⁵ İlhan Tekeli, *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1982 s.163-166.

⁸⁶ A.e., s.147.

2.4.2. Kayıtdışı İstihdam

Enformel sektörler olarak adlandırılan ekonomik faaliyetlerin, istihdam ayağının biri marjinal işlerken, ikinci ayağı ise formal sektörle yan yana çalışan kayıtdışı sektördür. Kayıtdışı sektör, yasal olan mal ve hizmetlerin, uygun işletme belgeleri bulunmayan, imar planlarını ihlal eden, vergi mükellefiyetinden kaçak, iş akitleri ve çalışma şartlarını düzenleyen yasalara uymayarak ve satıcı ve alıcı arasındaki yasal garantiler olmaksızın üretim ve değişimi içermektedir.⁸⁷ Bu sektörde istihdam da kayıtdışı olmaktadır. "Kayıtdışı istihdam, işverenin, istihdam ettiği işçilerle ilgili kanuni yükümlülüklerden kurtulmak veya bu yükümlülükleri azaltmak için söz konusu işçileri, ya hiç kayıtlarında göstermemesi, ya da işçilerle ilgili kanuni yükümlülüklerle konu olabilecek bilgileri gerçekten daha düşük bir şekilde kayıtlarında göstermesi"⁸⁸ olarak tarif edilmektedir. Marjinal sektörün yanı sıra normal olarak çalışan insanların mesai saatlerine uygun olarak çalışan, nitelik olarak diğer istihdam yaratan işyerleriyle aynı işi yapan fakat, kanuni hiçbir bağımlılığı olmayan kayıtdışı istihdam giderek yaygınlaşmaktadır.

Türkiye'de de hızlı nüfus artışı ve 1950'lerden itibaren artan köyden kente göçün oluşturduğu emek piyasası özellikleri, kayıtdışı ekonominin gelişmesinde etkili faktörlerden biridir. Kentlerde yoğunlaşan niteliksiz emek sahipleri, daha az ücretle ve sosyal güvenceye sahip olmaksızın emeklerini arz etmeye razı olmaktadır.⁸⁹ İşgücü arzı büyüdükçe, işverenler de kayıtdışı istihdama daha çok yönelmektedir.⁹⁰

Kayıtdışı istihdamın yaygınlaşmasında göç nedeniyle artan işgücü arzının istihdam edecek kayıtlı istihdam alanlarının oluşturulamaması etkili olmaktadır. Nitekim, işsizlik endişesi ve hayatı devam ettirme zorunluluğu içindeki bireyler eğer sosyal koruyucu tedbirlerde yetersiz ise her şartla çalışmayı kabul etmek durumunda kalmaktadır. Bu olgu kayıtdışılığın yaygınlaşmasının temel sebebi olarak öne çıkarken

⁸⁷ John C. Cross, "Street Vendors, Modernity and Postmodernity: Conflict and Compromise in the Global Economy", *International Journal of Sociology and Social Policy*, v.20, n.1/2, 2000, p37.

⁸⁸ Kalça, a.g.e., s.129.

⁸⁹ DPT, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: DPT Yayını No:2603, 2001, s.15.

⁹⁰ Aksoy, a.g.e., s.43.

kayıtdışılık, çalışanlar ve işverenler tarafından aşağıdaki nedenlerle tercih edilmektedir. Bu nedenlerden başlıcaları:⁹¹

İşçiler için,

a) Asgari bir gelir güvencesinin olmaması, işsizlik sigortasının ve diğer sosyal yardımlardan yoksunluk,

b) Yüksek enflasyon dönemlerinde kayıtlı çalışanların reel gelirlerini koruma çabasına yönelik ek iş talebi;

İşverenler için,

a) Sendikaların aşırı talepleri ve istihdamın maliyetini artırıcı etkilerinden kurtulup daha yüksek kar elde etmek,

b) Yasal zorunluluklardan ve bürokrasiden kurtulma gibi faktörlerdir.

Öte yandan, kayıtdışı ekonominin olumsuz yönleriyle birlikte savunulabilir yararlarının da olduğu ileri sürülmektedir. Kayıtdışı ekonominin büyümeyi hızlandıracağı, istihdamı artıracığı, kayıtlı ekonomiye canlılık getireceği, özgürlük duygusu vereceği, yarattığı istihdamın işsizlik sorununun yarattığı baskıyı hafifleteceği savunulmaktadır. Fakat, bu olumluluk, ücretler, iş güvencesi ve sosyal güvenlik açısından değerlendirilirse kabul edilebilir bir durum değildir.⁹²

3. GÖÇ VEREN YERLER BAKIMINDAN

Göçün, göç veren yerler açısından yarattığı sonuçlar da önemlidir. Göçü erozyon⁹³ olarak tanımlayan görüşe göre, erozyon nasıl toprağın verimli tabakasını alıp götürmekteyse göç de, o şekilde, toplumsal katmanın verimli tabakasını ve bunun sonucunda kalkınmanın itici gücü olan potansiyelini alıp götürmektedir.

Göç veren yerlerde, insangücü kaybı, kırların boşalmasına, kalkınmanın önlenmesine yol açmaktadır.⁹⁴ İşgücü ve sermaye transferi olarak nitelendirilebilecek göç olgusu, göç veren bölgede pazarın daralmasına, mevcut yatırımların atıl kalmasına ve bu bölgelerdeki nitelikli işgücü ve girişimciler gibi gelişmenin motoru olan dinamik üretim faktörlerinin yitirilmesine neden olmaktadır.⁹⁵ Göçün önemli sonuçlarından birisi de, yaşanan alanların terkedilmesi sonucunda nüfusun bağımlılık oranlarının artması ve kırsal alanların yaş ve demografik niteliklerinin, yaş bileşimlerinin yükselmesi, üretim verimliliğinin düşmesidir. Üretici gücün göçmesi, bu alanları tüketici mekanları haline getirmekte, zaten bozuk olan bölgesel ve kır-kent dengesizliğiyle birlikte toplumsal farklılıklar da artmaktadır.

Nitekim, göç aktif ve verimli kesimi götürmekte, gelişme hızı düşmekte, gelişme hızı düştükçe göç hızlanmakta ve bu süreç bir kısır döngü haline almaktadır. Ayrıca, göçle birlikte sadece üretim faktörü değil, aynı zamanda, tüketim faktörü olan insanın göçü göç veren yerlerin pazar açısından göreceli olarak avantajını kaybetmesine neden olmaktadır.⁹⁶

Dünyada nüfus artış hızına bağlı olarak yaşanan bir önemli gelişme de nüfus yoğunluğunun sürekli artmasıdır. 1880'li yıllarda dünyanın nüfus yoğunluğu kilometre kareye 6.2 kişi iken, bu sayı 1980'de 24.8'e yükselmiş, 2000 yılında da 46 kişiye ulaşacağı tahmin edilmektedir.⁹⁷ Dünyada bu gelişmeler yaşanırken, ülkemizde de bunun aksinin olacağını düşünmek mümkün değildir. Ancak, bütün olarak artan nüfus yoğunluğu karşısında kır-kent arasında değişen dengeleri de göz önünde bulundurup değerlendirmek gerekmektedir. "Kırların boşalması"⁹⁸, özellikle aktif ve güçlü genç nüfusun kaybedilmesi⁹⁹ sonucunda kırsal alanda yaşanan nüfus yoğunluğunun düşmesi sebebiyle parçalanmış alanların daha verimli olarak işletilmesi mümkünken, bazı kırsal alanların tamamen boşalması, bazılarında ise

⁹¹ Kalça, a.g.e., s.129-130

⁹² Şinasi Aydemir, *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi*, İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, 1995, s.57-127.

⁹³ Doğu Ergil, *TBMM Tutanak Dergisi*, 96. Birleşim, 2.6.1998, Dönem 20, C.53, Yasama Yılı 3, s.46.

⁹⁴ Nur Serter, *Türkiye'nin Sosyal Yapısı*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994, s.53.

⁹⁵ Bülent Dinçer, Metin Özarslan, Erdoğan Satılmış, *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, Ankara: DPT Yayını, 1996, s.9.

⁹⁶ Tekeli, "Türkiye'de İçgöç Sorunsalı ...", s.16.

⁹⁷ Akal, Elmacı, Payan, a.g.e., s.111.

⁹⁸ Erol Tümertekin, "Türkiye'de İç Göçler Üzerine", *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, S.22, 1977, s.35.

⁹⁹ Sedat Murat, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Gençlerin Sosyo-Demografik, İstihdam ve Eğitim Özellikleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.46, S.38, 1996, s.330.

hiçbir şekilde üretim yapamayacak nitelikte insanların kalması kırsal alanların tamamen atıl kalmasına neden olmaktadır.

“Dolayısıyla, “kentleşme sorunları”ndan söz ederken sadece göçün yöneldiği alanların değil, aynı zamanda kentleşme sonucu, nüfus, genç işgücü, sermaye, beceri ve girişimcilerin yanı sıra bazı kültür gruplarını da sistematik olarak kaybeden ve sonuçta, nitelik değiştiren alanların da gündeme gelmesi gerekmektedir. Kentleşmenin bir ucu “büyükşehir sorunu”ysa, öteki ucu da “kaybeden alanlar sorunu” olmaktadır.”¹⁰⁰

“Göçler geri döndürülemez süreçler”¹⁰¹ olması sebebiyle köylüleri kendi kendilerine yeten kapalı toplum yapısından kopartmıştır. Bu kopuş, genelde bir daha dönmek üzere olurken; köye geri dönüşleri köyün sosyo-ekonomik hayatını canlandıracak insanlar değil, emekliliğini köyde yaşamak isteyenler oluşturmaktadır. Göçün başlamasına neden olan etkenler göç hareketini başlattıktan sonra göçü önlemenin mümkün olmadığı ve göçten geri dönüşün zor olduğu tarihteki göç tecrübesinden anlaşılmaktadır. Göç kırsal alanları, kentleri ve bunlara ait sosyal yapıları geriye dönülmesi imkansız bir şekilde değiştirirken, fiziki alanda da değişikliğe neden olmaktadır.

¹⁰⁰ TÜSİAD, a.g.e., s.124.

¹⁰¹ Kıray, a.g.e., s.184.

KAYNAKÇA

- AKAL, Seval Kutlu – Elmacı, Ayşe – Payan, Fatma (1999). “Kentleşmenin Ekolojik Sisteme ve Çevreye Etkileri ile Çözüm Önerileri”, Kent ve İnsan, Ed. İzzet Öztürk, Mustafa Aykaç, Ahmet Ekerim, C.1, Kent Yönetimi ve Çevre Sorunları Sempozyumu’99, 17-19 Şubat 1999, İstanbul: İBB İSTAÇ Yayını No:6/1, ss.106-116.
- AKSOY, Asu (1996). Küreselleşme ve İstanbul’da İstihdam, Çev. Emrehan Zeybekoğlu, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayını.
- ARI, Oğuz (1982). “Türkiye’de Nüfus Hareketleri ve Gecekondular”, Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan, İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Özel Sayı I, C.38, S.1-2, ss.3-24.
- AYATA, Ayşe (1994). “Geleneksel ve Modern Dayanışma”, Dünya’da ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, C.I, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 3-5 Kasım 1993, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını No:III, ss.325-340.
- AYATA, Ayşe Güneş (1997). “Türkiye’de Etnik Kimlik ve Etnik Gruplar”, II. Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç, 21-22 Kasım 1996, Ankara: DİE Yayını No:2046, s.221-230.
- AYDEMİR, Şinasi (1995): Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi, İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını.
- BAYHAN, Vehbi(1997). “Türkiye’de İç Göçler ve Anomik Kentleşme”, II. Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç, 21-22 Kasım 1996, Ankara: DİE Yayını No:2046, ss.178-193.
- BROMLEY, Ray (2000). “Street Vending and Public Policy: A Global Review”, International Journal of Sociology and Social Policy, v.20, n.1\2, pp.1-29.
- COOKE, Thomas J. – Bailey, Adrian J.(1996). “Family Migration and the Employment of Married Women and Men” Economic Geography, v.72, n.1, pp.38-49.
- CROSS, John C. (2000). “Street Vendors, Modernity and Postmodernity: Conflict and Compromise in the Global Economy”, International Journal of Sociology and Social Policy, v.20, n.1/2, pp.30-52.
- DEÜ (2001). “İzmir’de Göç Olgusu ve Barınma Sorunu”, (Çevrimiçi), <http://www.deu.edu.tr/gundem21/a6.htm>, 15.03.2001.
- DİNÇER, Bülent – Özarslan, Metin – Satılmış, Erdoğan (1996). İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT Yayını No:2466, Ankara.
- DÖNMEZER, Sulhi (1990). Sosyoloji, İstanbul: Beta Yayınları.
- DPT, (2001) VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: DPT Yayını No:2603.
- ERGİL, Doğu (1998) TBMM Tutanak Dergisi, 96. Birleşim, 2.6.1998, Dönem 20, C.53, Yasama Yılı 3.
- ERKAL, Mustafa – Baloğlu, Burhan – Baloğlu, Filiz (1997). Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü, İstanbul: Der Yayınları, 1997.

- FİCHTER, Joseph (1994). *Sosyoloji Nedir?*, Çev. Nilgün Çelebi, 2.bs., Ankara: Atilla Kitabevi.
- FREYER, Hans (1954). *İndüstri Çağı*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını.
- FREYER, Hans (1963). *Sosyolojiye Giriş*, Çev. Nermin Abadan, Ankara: SBF Yayını No:165-167.
- GERAY, Cevat v.d. (1992). "Şehircilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul: İletişim Yayınları, s.2357-2374.
- GEZGİN, M. Fikret (1994). *İşgücü Göçü ve Avusturya'daki Türk İşçileri*, İstanbul: İÜ. İktisat Fakültesi Yayını No:546.
- GÖKÇE, Birsen (1996). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- GÖKÇE, Birsen v.d. (1993). *Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Ankara.
- GÜVEN, Sami (1977). *Dış Göç ve İşçi Yatırım Ortaklıkları*, Ankara: TODAİE Yayını No:168.
- İÇDUYGU, Ahmet – Sirkeci, İbrahim – Aydıngün, İsmail (1998). "Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketlerine Etkisi", *Türkiye'de İçgöç*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, s.207-244.
- İLKKARACAN, Pınar – İlkaracan, İpek (2002). "1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç", (Çevrimiçi), <http://www.wwhr.org/yayin/makale1/m1.php>, 22.03.2002.
- JACOBSEN, Joyce P. – Levin, Laurence M. (2000). "The Effects of Internal Migration on the Relative Economic Status of Women and Men", *Journal of Socio-Economics*, 29, pp.291-304.
- KALÇA, Adem (1999). "Sanayileşme Temeline Dayanmayan Şehirleşme ve Kayıtdışı İstihdam" *Kent Yönetimi ve Çevre Politikaları*, Ed. İzzet Öztürk, Mustafa Aykaç, Ahmet Ekerim, C.2, Kent Yönetimi ve Çevre Sorunları Sempozyumu'99, 17-19 Şubat 1999, İstanbul: İBB İSTAÇ Genel Müdürlüğü Yayını No:6/2, ss.124-133.
- KARTAL, Kemal (1983). "Kentlileşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti", *Amme İdaresi Dergisi*, C.16, S.4, Aralık, ss.92-110.
- KELEŞ, Ruşen (1983). *Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, Ankara: Gerçek Yayınları.
- KELEŞ, Ruşen (1993). *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Yayınları.
- KELEŞ, Ruşen (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, 2.bs., Ankara: İmge Yayınları.
- KIRAY, Mübeccel (1998). *Kentleşme Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- KOÇ, Yıldırım (2003). *Sendikacılık Tarihi*, Ankara: 1998, (Çevrimiçi), <http://www.turkis.org.tr/sen.tarihi.htm>, 24.01.2003.
- KÖNİĞ, Rene (1994). *Günümüz Sosyolojisi*, Çev. Battal İnandı, İzmir: Akademi Kitabevi.

- KÖYMEN, Oya (1998). "Bazı İçgöç Verileri", 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Ed. Oya Baydar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, s.260-263.
- LOGAN, John R. – Alba, Richard D. – McNulty, Thomas L. (1994). "Ethnic Economies in Metropolitan Regions: Miami and Beyond", *Social Forces*, v.72, n.3, Marc, pp.691-725.
- LUNDBERG, George A., Clarence C. Schrag, Otto N. Larsen (1970). *Sosyoloji*, Çev. Özer Ozankaya, Ülker Gürkan, C.II, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını No:20.
- MİMARLAR ODASI (1971) *Türkiye'de Kentleşme*, Ankara: Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını.
- MURAT, Sedat (1995). "Gençlerin İşsizliğine Genel Bir Bakış", *Sosyal Siyaset Konferansları*, 40. Kitap, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını No:549, ss.175-194.
- MURAT, Sedat (1996). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Gençlerin Sosyo-Demografik, İstihdam ve Eğitim Özellikleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.46, S.38, s.317-340.
- O'HARA, Sabine U. (1999). "Community Based Urban Development: A Strategy for Improving Social Sustainability", *International Journal of Social Economics*, v.26, n.10/11, pp.1327-1343.
- ÖZEN, Sevinç (1991). *Sanayi Kasabasında Yaşam Biçimi ve Aile Yapısında Meydana Gelen Değişmeler: Soma Örneği*, İzmir: E. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını No:64.
- ÖZER, İnan (1994). "Bir Alan Araştırması: Kentlileşme ve Kent Yaşamı", *Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, C.I, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 3-5 Kasım 1993, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını No:III, ss.303-312.
- ÖZKAPLAN, Nurcan (1993). *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul: Kavram Yayınları.
- RAMAKRİSHNAN, P.S. (1998). "Ecology, Economics and Ethics: Some Key Issues Relevant to Natural Resource Management in Developing Countries", *International Journal of Social Economics*, v.25, n.2/3/4, pp.207-225.
- SELF, Peter: "Planlama Mekanizması, Sanayi Kuruluş Yeri ve Yeni Şehirler", *Yedinci İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları*, 11-13 Kasım 1964, Ankara: İskan ve Şehircilik Derneği Yayını No:2, 1964, s.47-52.
- SERTER, Nur (1994). *Türkiye'nin Sosyal Yapısı*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- SEZAL, İhsan (1992). *Şehirleşme*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- ŞENYAPILI, Tansı (1978). *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, Ankara: ODTÜ Yayını.
- TEKELİ, İlhan (1982). *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- TEKELİ, İlhan (1998). "Türkiye'de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi", *Türkiye'de İçgöç*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, s.7-21.
- TOLAN, Barlas (1996). *Toplum Bilimlerine Giriş*, 4.bs., Ankara: Murat ve Adım Yayınları.w
- TÜMERTEKİN, Erol (1977). "Türkiye'de İç Göçler Üzerine", *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, S.22, s.29-42.

- TÜRK-İŞ (2003). "Türkiye'de İşçi Sınıfının Yapısı", (Çevrimiçi), <http://www.turkis.org.tr/iscisinifi1.htm>, 24.01.2003.
- TÜSİAD (1999). Türkiye'nin Fırsat Penceresi: Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri, İstanbul: TÜSİAD Yayını No:T/99-1-251.
- ÜNER, Sunday (1974). "Kırsal Yapıda Değişme ve Kırdan Kente Göçler", Türkiye'de Nüfus Sorunu Semineri, Antalya, Nisan 1974.
- WEBSTER, Andrew (1990). Introduction to the Sociology of Developmet, 2.bs., Hong Kong: Macmillan Education Ltd.
- YAVUZ, Fehmi (1978). "Köyden Şehre Göç ve Şehirleşme: Çevre Sorunları Özellikle Toprak Açısından", A.Ü. SBF Dergisi, C.XXXIII, No:3-4, Eylül-Aralık 1978, s.1-10.
- YAZAN, Ümit Meriç (1991). "Avrupa'da Aile Sosyolojisi Araştırmaları ve Ülkemiz İçin Bazı Teklifler", Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Aile Sempozyumu, İstanbul: M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yayını No:6, s.55-63.
- YAZAN, Ümit Meriç (1997). "İstanbul'un Nüfus Yapısı", Habitat II Kent Zirvesi: Uluslararası Bilimsel Toplantılar, C.II, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını No:44, ss.208-213.
- YILDIRAK, Nurettin, Emine Olhan (ty). "Kırsal Kesimde Genç Nüfusun Tarımsal Faaliyetlere Katılımı ve Kente Göç Etme Eğilimleri", Kırsal Sanayi Sempozyumu, 6-8 Nisan 1993, Ankara: DPT Yayını, t.y., s.57-71.
- YÖRÜKAN, Ayda (1968). Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri: Temel Kavramlar, Teoriler ve Problemler, Ankara: İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Araştırmalar Dairesi Yayını No:9.
- ZAIM, Sabahattin (1992). Çalışma Ekonomisi, 9. bs., İstanbul: Filiz Kitabevi.